

Publiceringsår 2016

Barnens lärande i pedagogisk omsorg

Den lilla gruppens möjligheter och begränsningar

Kvalitetsgranskning, 2016
Diarienummer: 400-2015:3323
Foto: Mostphotos

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Skolinspektionens rekommendationer	6
Inledning.....	7
En verksamhet med två ansikten	9
När pedagogisk omsorg fungerar som bäst	9
När pedagogisk omsorg fungerar som sämst	12
Fem vägar till en bra verksamhet – Vad har vi sett?.....	16
Att få vistas i en språkutvecklande miljö.....	16
Att få leka, vara kreativ och lockas att lära	17
Att få uppleva annat utanför den egna verksamheten	18
Att få stöttning och vägledning det sociala samspelet.....	19
Att vistas i en verksamhet som är anpassad för alla	19
Avslutande diskussion.....	21
Pedagogisk omsorg – ett komplement till förskola	21
Vikten av insyn, stöd och uppföljning i varje verksamhet	21
Läroplanen för förskolan ska vara vägledande	22
Referenser	24
Bilaga 1	25
Bilaga 2	27

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Syftet med Skolinspektionens kvalitetsgranskningar är att bidra till utveckling utifrån alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Regeringen gav Skolinspektionen under åren 2015–2017 i särskilt uppdrag att på olika sätt granska svenska förskolors kvalitet och måluppfyllelse. Föreliggande granskning ingår som ett av flera projekt i denna satsning men tar steget utanför förskolans institutionella ramar och syftar till ge en bild av det som barnen erbjuds i verksamheten *pedagogisk omsorg*. Begreppet pedagogisk omsorg skrevs in i skollagen 2009 och ersatte begreppet familjedaghem. Verksamheten kan ses som ett alternativ till förskola och fritidshem och sorterar i skollagen under ”annan pedagogisk verksamhet”. Granskningen har avgränsats till att enbart omfatta verksamheten för de yngsta barnen, det vill säga pedagogisk omsorg som alternativ till förskola. Pedagogisk omsorg utgör inte en del av skolväsendet.¹

Lotta Nyrén har varit projektledare för granskningen.

Maj 2016

Helén Ängmo
Generaldirektör

¹ 1 kap. 2 § skollagen.

Sammanfattning

Under hösten 2015 och våren 2016 besökte Skolinspektionen totalt 58 verksamheter som bedrev pedagogisk omsorg i kommunal eller enskild regi.² Besöken var såväl oanmälda som anmälda och varade från cirka två timmar till två halvdagar. I samtliga verksamheter genomfördes observationer och i 25 av verksamheterna genomfördes även intervjuer med dagbarnvårdare³, föräldrar och representanter för huvudmännen. I de flesta fallen bedrevs verksamheten i dagbarnvårdarnas egna hem och barngruppen omfattade cirka fem barn i åldrarna 1–5 år.

De övergripande frågeställningarna som rapporten har för avsikt att besvara är;

- Utformas verksamheten i pedagogisk omsorg så att den främjar och stimulerar barnens lärande?
- Utformas verksamheten i pedagogisk omsorg så att den främjar och stimulerar barnens allsidiga kontakter och sociala gemenskap?

Inom ramen för – och i relation till – de två frågeställningarna ovan besvaras även frågan kring huruvida verksamheten tar avstamp i barnens erfarenheter, behov, åsikter och intressen.⁴ Rapporten syftar således till att beskriva barns lärande och utveckling i pedagogisk omsorg. För att tydliggöra bilden av pedagogisk omsorg som alternativ till förskola sätts den i vissa sammanhang i relation till förskola och förskoleverksamhet. Skolinspektionen vill dock betona att pedagogisk omsorg bedrivs under helt andra förutsättningar än förskolan. Det finns till exempel inget krav på utbildad personal och läroplanen för förskolan är, och ska vara, enbart vägledande för pedagogisk omsorg.

Sammanfattningsvis visar granskningen att barnen i de flesta verksamheterna erbjuds en god verksamhet där de ges omsorg och trygghet och på så vis även förutsättningar att lära och utvecklas. Vidare visar granskningen att barnens allsidiga kontakter i relativt stor utsträckning främjas. Dagbarnvårdarna lyckas i stort anpassa verksamheten efter barngruppens erfarenheter, behov, åsikter och intressen. De allra flesta föräldrar som Skolinspektionen mött är mycket nöjda med verksamheten. De beskriver att de främsta anledningarna till att de valt pedagogisk omsorg för sina barn är den lilla gruppen och den hemlika, lugna och trygga miljön.

I vissa av de besökta verksamheterna är bilden dock inte lika positiv som beskriven ovan. I några fall har torftiga lärandemiljöer observerats, verksamheter där dagbarnvårdare i liten utsträckning stöttar och stimulerar barnens lek, kreativitet och språkutveckling. Vidare har Skolinspektionen mött dagbarnvårdare vars förmåga att uttrycka sig verbalt i det svenska språket varit begränsad.⁵ Skolinspektionen har också uppmärksammat att pedagogisk omsorg bedrivs i andra lokaler än de lokaler där bidrag för att bedriva verksamhet initialt beviljats. Begränsningar i verksamhetsformen, exempelvis mindre tillgång till pedagogisk kompetens, lärmiljöer och pedagogiskt material, har kunnat observeras under besöken och diskuteras också i granskningen. Dagbarnvårdaren arbetar också många gånger isolerat och kollegialt samarbete kan saknas.

² För en mer fullständig beskrivning av granskningens metod, urval och genomförande, se bilaga 2.

³ Den personal som Skolinspektionen mött i granskningen benämns genomgående som "dagbarnvårdare", oavsett utbildning eller annan eventuell yrkestitel.

⁴ SKOLFS 2012:90, s. 18.

⁵ I samtliga fall där Skolinspektionen konstaterat att en verksamhet i något avseende kan förbättras har detta skrivits fram som ett utvecklingsområde i det beslut som riktar sig till huvudmannen för verksamheten. Skolinspektionen följer upp samtliga identifierade utvecklingsområden inom ramen för denna granskning.

Granskningen visar också att pedagogisk omsorg bedrivs under väldigt olika förutsättningar. Vissa verksamheter har ett starkt och uttalat stöd från sin huvudman och dagbarnvårdarna ges möjlighet till kontinuerlig kompetensutveckling och reflektion kring sin verksamhet.⁶ Det finns dock föräldrar, dagbarnvårdare och huvudmän som menar att pedagogisk omsorg inte ses som ett reellt eller fullgott alternativ till förskola i alla kommuner. De uttrycker att verksamheten tillskrivs en lägre status vilket gör att den exempelvis inte alltid uppmärksammas på kommunens hemsidor. Man vittnar även om en bristfällig kunskap om, och intresse för, verksamheten från kommunernas sida. Skolinspektionen vill understryka vikten av att de kommuner som erbjuder pedagogisk omsorg tydligt informerar om denna verksamhetsform så föräldrarna möjlighet att överväga de olika alternativ som finns. Detta för att den grundläggande idén avseende ett bredare utbud av verksamheter samt en större flexibilitet och valfrihet för föräldrar ska infrias. Samtliga huvudmän, såväl Sveriges kommuner som enskilda huvudmän (personer och bolag) måste i större utsträckning – än vid tiden för denna granskning – följa upp och säkerställa att barnen som är inskrivna i pedagogisk omsorg får en god verksamhet.

Skolinspektionens rekommendationer

För att höja kvaliteten i pedagogisk omsorg ytterligare visar granskningen vikten av att huvudmännen lägger särskild vikt vid att säkerställa att:

- varje dagbarnvårdare får möjlighet till pedagogisk handledning och kompetensutveckling
- varje verksamhet har möjlighet att samverka med vuxna och barn utanför den egna barngruppen
- varje verksamhet följs upp och utvärderas så att det säkerställs att barnen erbjuds en god omsorg och möjligheter att lära och utvecklas på bästa sätt.

I detta sammanhang vill Skolinspektionen återigen tydliggöra att pedagogisk omsorg har en annan rättslig reglering och bedrivs under andra förutsättningar än förskola.⁷ Därför måste handledning, stöd och utvärdering anpassas efter varje verksamhets särskilda förutsättningar. En viktig aspekt att beakta är att läroplanen för förskolan (98/10) ska vara vägledande för verksamheten. Det betyder att den ska vara *en väg mot god kvalitet*. Hur denna väg ser ut bör varje huvudman tydliggöra för respektive dagbarnvårdare. Oavsett om huvudmannen är en kommun, ett större bolag eller en person – det vill säga dagbarnvårdaren själv – måste kraven på verksamheten vara tydliga, kända och uppföljningsbara i varje verksamhet.

⁶ Detta gäller både kommunala och enskilda huvudmän och såväl koncerner med ett flertal verksamheter som enskilda huvudmän med bara en verksamhet.

⁷ Den rättsliga regleringen av pedagogisk omsorg beskrivs mer utförligt i bilaga 1.

Inledning

Pedagogisk omsorg är en av fyra verksamhetsformer som tillsammans benämns som *annan pedagogisk verksamhet*.⁸ Begreppet pedagogisk omsorg infördes 2009 i skollagen och ersatte då det tidigare begreppet familjedaghem.⁹ Kommunerna är inte skyldiga att anordna pedagogisk omsorg, däremot ska de sträva efter att istället för förskola eller fritidshem erbjuda ett barn pedagogisk omsorg om barnets vårdnadshavare önskar det.¹⁰ I dag är 13 654 barn inskrivna i pedagogisk omsorg.¹¹ Verksamheten vänder sig till barn i åldern 1–12 år men det är främst de yngre barnen som vistas där. Av landets samtliga 1–5-åringar är drygt två procent inskrivna i pedagogisk omsorg, att jämföra med barn inskrivna i förskola där siffran är 83 procent. Verksamheten kan bedrivas i kommunal eller enskild regi. Cirka sju av tio dagbarnvårdare saknar utbildning för arbete med barn. En trend över tid är att antalet barn i pedagogisk omsorg minskar för varje år. En annan trend är att de kommunala verksamheterna som bedriver pedagogisk omsorg minskar medan antalet barn i fristående verksamheter ökar.¹² Hur och var verksamheten bedrivs ser olika ut. Nedan följer några exempel.¹³

- En person bedriver pedagogisk omsorg i sitt eget hem.
- En person bedriver pedagogisk omsorg i en särskild lokal.
- En person som huvudsakligen bedriver pedagogisk omsorg i sitt eget hem men under en del av tiden bedriver verksamheten i en särskild lokal med andra personer.
- Flera personer som tillsammans bedriver pedagogisk omsorg i en särskild lokal.
- Flerfamiljslösningar där familjerna alternerar i de olika familjernas hem eller i en särskild lokal.
- Det finns även fristående huvudmän som anställer personal i bolagsform. Verksamheten bedrivs då oftast i de anställdas hem.

Svensk förskola är internationellt känd för att hålla hög kvalitet. Såväl forskning som rapporter från olika myndigheter vittnar om en relativt omfattande kunskap – och ett ökande intresse för – de yngre barnens lärande i förskolan.¹⁴ Däremot saknas en nationell bild av verksamheten och vardagen som dagbarnvårdare barngrupper möter inom ramen för pedagogisk omsorg. Vilka möjligheter till lärande och utveckling erbjuds dessa barn? Den forskning som finns på området avser främst kommunala familjedaghem för 10–15 år sedan.¹⁵ Skolverkets kartläggning av pedagogisk omsorg från 2012 lyfte fram en förhållandevis dystert bild av att Sveriges kommuner inte sällan fokuserat på verksamhetens ramfaktorer snarare än innehållet i denna verksamhetsform

⁸ De övriga tre är öppen förskola, öppen fritidsverksamhet och omsorg under tid då förskola eller fritidshem inte erbjuds.

⁹ 25 kap. 1–5 och 10 §§ skollagen (2010:800); Prop. 2008/09:115, *Barnomsorgsavgift och allmän förskola även för treåringar*, s. 6; Skolverket (2012a) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes, s. 10.

¹⁰ 25 kap. 2 § skollagen (2010:800)

¹¹ Siffran inkluderar även inskrivna barn över fem år, dessa utgör cirka åtta procent av totalsiffran. Av samtliga huvudmän för pedagogisk omsorg har 98 procent lämnat in uppgifter kring antalet inskrivna barn, vilket således indikerar att det saknas ett mindre antal barn och personal i fristående verksamheter, se Skolverket (2015 s 1) *Barn och personal i annan pedagogisk verksamhet hösten 2015*, Stockholm: Skolverket, Enheten för utbildningsstatistik.

¹² Uppgifterna är hämtad från Skolverkets officiella statistik för pedagogisk omsorg år 2015.

¹³ Skolverket (2012b) *Pedagogisk omsorg: En nationell kartläggning av verksamhetsformernas struktur och styrning i kommunerna*, Rapport 370, Stockholm: Fritzes 39–40

¹⁴ Se exempelvis *Förskola tidig intervention*, delrapport från SKOLFORSK-projektet. Tallberg Broman, Ingegerd (red./ed.) | Vallberg Roth, Ann-Christine (2015) *Bedömning och dokumentation i förskola*. Vetenskapsrådet, 199, ISBN 978-91-7307-278-6.

¹⁵ Se exempelvis Karlsson, M. (2002) *Perspektiv på familjedaghem*, Stockholm: Högskoleförlaget vid Lärarhögskolan i Stockholm respektive Karlsson, M. (2004) *Kunskap om familjedaghem*, Forskning i fokus, nr. 20, Stockholm: Myndigheten för skolutveckling/Fritzes.

och det som barnen faktiskt får ut av verksamheten.¹⁶ Ett centralt syfte med föreliggande granskning är således att komplettera den kunskapsbild som finns när det gäller pedagogisk omsorg samt på sikt även bidra till att höja kvaliteten på verksamheten.

Enligt skollagen ska pedagogisk omsorg främja och stimulera barnens utveckling och lärande. Förskolans läroplan (1998 rev 2010) ska vara *vägledande* – men inte bindande – för hur verksamheten bedrivs. Detta innebär att vissa delar av läroplanen *kan* tillämpas beroende på de förutsättningar som olika verksamheter har eller ges av sin huvudman.¹⁷ Det ställs inga formella krav på utbildad personal, däremot ska personalen ha sådan utbildning eller erfarenhet att barnets behov av omsorg och god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses.¹⁸ Skolverkets allmänna råd för pedagogisk omsorg från 2012 har varit viktiga i Skolinspektionens framtagande av en adekvat kravbild för kvalitet i pedagogisk omsorg.

De huvudsakliga resultaten presenteras i följande två kapitel. Inledningsvis beskrivs de samlade intrycken av verksamheten, när den är som bäst och när den är som sämst. Därefter görs en genomlysning utifrån ett mer verksamhetsnära perspektiv och i samband med detta identifieras också olika förbättringsområden.

¹⁶ Skolverket (2012b) Pedagogisk omsorg: En nationell kartläggning av verksamhetsformernas struktur och styrning i kommunerna, Rapport 370, Stockholm: Fritzes, s. 15 ff.

¹⁷ Se prop. 2009/10:165, s. 527.

¹⁸ 25 kap. 7 § skollagen.

En verksamhet med två ansikten

En slutsats som Skolinspektionen drar utifrån denna granskning är att pedagogisk omsorg som alternativ till förskola inte på något enkelt vis låter sig beskrivas i en samlad resultatbild. Verksamhetens särart – det vill säga de små barngrupperna med en oftast ensamarbetande vuxen – gör att verksamheten kan sägas ha goda förutsättningar att ge barnen en trygg och lärorik miljö där de blir sedda och lyssnade på. Det kan också sägas att det finns vissa inbyggda riskmoment i verksamhetsformen. Att vara hänvisad till en enda person i en verksamhet med begränsad insyn skapar också en stor sårbarhet, vilket utvecklas senare i rapporten. Nedan presenteras en sammanställning av faktorer som granskningen visar bidrar till slutsatsen att pedagogisk omsorg kan vara ett bra eller mindre bra alternativ till förskola.

När pedagogisk omsorg fungerar som bäst

Den lilla gruppens möjligheter

Hur stor är en ”lagom stor” barngrupp? Och hur mycket påverkar barngruppens storlek barnens möjligheter att lära och utvecklas? Skolverkets riktmärke avseende barngruppernas storlek och sammansättning är framtagna för att ge vägledning för hur stor (eller liten) en barngrupp i förskolan bör eller kan vara för att verksamheten ska kunna leva upp till sitt uppdrag.¹⁹ Siffran i sig blir intressant först när man synliggör *vilka* barn och *vilka* vuxna som ingår i gruppen samt vilken fysisk miljö gruppen har tillgång till. Fem barn, där två av barnen kanske är i behov av särskilt stöd i sin utveckling, som möts av utbildad personal och en torftig fysisk miljö ges givetvis helt andra förutsättningar att utvecklas och lära än om samma barn möts av utbildad personal och en betydligt rikare lärandemiljö.

Barngrupperna i pedagogisk omsorg är oftast små i relation till förskolans barngrupper (i snitt 4,6 barn per grupp²⁰). Flera intervjuade föräldrar berättar att de aktivt valt bort förskolans stora grupper. Den lilla gruppen ses som en förutsättning för att det egna barnet ska bli sett och lyssnat på. Att barnen inte behöver möta ”okända vikarier” – och på så sätt får ett begränsat antal relationer att hålla reda på – upplever föräldrarna som trygghetsskapande i sig. De beskriver också hur de uppskattar dagbarnvårdarens personliga engagemang i barnet. Det är lugnt att lämna på morgonen, ”som att lämna hos mormor eller farmor”.

Skolinspektionens verksamhetsobservationer visar att dagbarnvårdaren har goda möjligheter att följa och anpassa verksamheten efter varje enskilt barn. Ju fler barn som vistas i verksamheten desto svårare blir det att ta hänsyn till varje barns behov. Genom att dagbarnvårdaren sällan är beroende av särskilda strukturer och rutiner i tid och rum, skapas ett friutrymme och en flexibilitet i att kontinuerligt kunna möta barnens frågor och intressen. Flera dagbarnvårdare uttrycker i intervju att de försöker ”tona in” varje barn och dess dagsform för att se vem eller vilka som behöver lite extra stöttning eller omsorg, exempelvis i leken eller i val av aktivitet. I samtal med dagbarnvårdare framkommer flera exempel på hur man försöker få barnen delaktiga och ha inflytande i verksamheten. Om barngruppen visar intresse för något särskilt, till exempel för Spiderman eller Pippi Långstrump, införskaffas material som knyter an till detta intresse och bidrar således till att utveckla barnens lek. Det finns också exempel på att barn får ha synpunkter på vilken potta som ska köpas in eller vilken mat som ska ätas under veckan. Verksamhetsobservationerna visar inte sällan hur ett eller flera barn ger uttryck för en idé om vad man vill göra som reali-

¹⁹ Skolverket (2016) barngruppernas storlek i förskolan: *En kartläggning av aktuell pedagogisk, utvecklingspsykologisk och socialpsykologisk forskning*. Rapport 433, Stockholm: Fritzes, s 7 ff.

²⁰ Uppgiften är hämtad från Skolverkets officiella statistik för pedagogisk omsorg 2015.

seras direkt senare under dagen. Skolinspektionen noterar också exempel på hur ett barns specialintresse eller modersmål (om annat än svenska) uppmärksammas och bejakas på ett sätt som kan stimulera till lärande för hela barngruppen. En dagbarnvårdare beskriver hur hon tillsammans med föräldrar sammanställt en ordlista på ett barns modersmål och hur denna använts i barngruppen när de läser böcker på barnets modersmål.

En tydlig organisation och initierad ledare

Det pedagogiska arbetet vid en förskoleenhet ska enligt skollagen ledas och samordnas av en förskolechef som särskilt ska verka för att utbildningen utvecklas.²¹ I dialog med personal och huvudman ska verksamheten diskuteras och resurser och insatser riktas mot områden man tillsammans konstaterat behöver utvecklas eller belysas ytterligare.

När det gäller pedagogisk omsorg visar granskningen att förutsättningarna för organisation och ledarskap ser väldigt olika ut. Skolinspektionen har mött olika typer av styrning och sätt att organisera verksamheten. I de fall där organisationen är tydlig och det finns en initierad ledare²² fungerar verksamheten som bäst. Att en engagerad ledare ser till att dagbarnvårdarna ges möjligheter till exempelvis planeringstid, medarbetarsamtal, personalmöten, arbetsplatsträffar, kvalitetsträffar och planeringsdagar är en central faktor för att barnen ska ges goda förutsättningar att lära och utvecklas. Där dagbarnvårdarna också får stöttning och förutsättningar för att lära tillsammans med varandra, så kallat kollegialt lärande, ges verksamheten ytterligare förutsättningar att utvecklas. I flera fall har dagbarnvårdaren och ansvarig chef kontinuerliga avstämningar kring vad som *sker, har skett och ska ske* i verksamheten. I de fall verksamheten är kommunal betraktas den – när den fungerar som bäst – av såväl huvudman och personal som föräldrar som en självklar del av förskolan och arbetet för att höja kvaliteten även i pedagogisk omsorg pågår kontinuerligt.

Flertalet av dagbarnvårdarna i de välfungerande verksamheterna berättar att de har tillgång till pedagogisk handledning och ges möjlighet till kompetensutveckling om de skulle känna behov av detta. Ofta identifieras behov av kompetensutveckling av ansvarig chef och erbjuds kontinuerligt både individuellt och i arbetslag. Någon kommun beskriver hur deras fortbildningsinsatser utgår från identifierade utvecklingsområden som tas fram av en särskild fortbildningsgrupp i kommunen. Denna grupp utgörs av verksamma förskolechefer och enhetschefer för pedagogisk omsorg. Dagbarnvårdarna stöts också i att tolka hur läroplanen kan vara vägledande i deras verksamheter. Det finns också flera exempel på kommuner som köper in litteratur, ordnar studiecirkel samt olika typer av workshops som är särskilt riktade till dagbarnvårdare.

En förtrolig samverkan med andra verksamheter och kompetenser

Inom ramen för förskolans verksamhet bör det finnas tillgång till en rad kompetenser och funktioner såsom exempelvis specialpedagog, talpedagog och psykolog, vilka samtliga ska fungera som stödstrukturer i att utmana och stimulera barnens lärande och utveckling.²³ När det gäller pedagogisk omsorg ser förutsättningarna att ta del av specialkompetenser olika ut. Flera huvudmän för välfungerande verksamheter beskriver hur så kallade barnhälsoteam är kopplade till verksamheterna. När en dagbarnvårdare upplever att ett behov uppstår ser man till att resurser sätts in. Intervjuade dagbarnvårdare beskriver också hur de samverkar med den närliggande barnvårdscentralen. Flertalet huvudmän uppger att det finns rutiner för att följa upp barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling.

²¹ 2 kap. 9 § skollagen.

²² "Ledare" kan i detta sammanhang exempelvis vara en centralt placerad kommunal tjänsteman eller en förskolechef med särskilt ansvar för pedagogisk omsorg, alternativt en enskild huvudman för en eller flera verksamheter. Det vill säga en person med uttalat ansvar för att leda och utveckla verksamheten.

²³ Skolverket (2016 s 32 ff) *Skolverkets allmänna råd med kommentarer för förskolan*, Stockholm: Fritzes.

I en del verksamheter där samverkan med andra instanser verkar fungera väl beskriver intervjuade dagbarnvårdare hur en specialpedagog kommer till deras gemensamma lokal där de vistas ett par gånger i veckan. Där kan de rådgöra om exempelvis ett specifikt barns språkutveckling. Någon dagbarnvårdare uttrycker att hon skapat mer informella kontaktvägar till personer som både har en viktig funktion, i detta fall psykolog, men som också talar barnens modersmål. En kommunal huvudman beskriver hur de arbetar med så kallade "pedagogiska inspiratörer", personer som ska utgöra såväl pedagogiska förebilder som stöd för dagbarnvårdarna i att se och stötta det sociala samspelet i barngruppen. De pedagogiska inspiratörerna arbetar både i dagbarnvårdarnas hem och i deras gemensamma lokaler. De bistår på så sätt med olika metoder och idéer i den kontext där barnen befinner sig.

Skolinspektionen har även sett goda exempel på hur dagbarnvårdare samverkar med förskolor på olika sätt. Någon dagbarnvårdare berättar exempelvis att hon kan hämta så kallade temalådor från en närliggande förskola. I de fall där dagbarnvårdarnas verksamheter har tillgång till en gemensam lokal ges barnen möjlighet att vidga sin värld och träffa andra barn och vuxna. Det finns också goda exempel på hur dagbarnvårdaren, när något av barnen i barngruppen ska börja skolan, samverkar med rektorn kring barnets övergång.

Barnens brygga till det svenska samhället och det svenska språket

Inom ramen för förskolans uppdrag ska personalen arbeta aktivt för att främja barnens utveckling såväl i det svenska språket som på modersmålet, om det är ett annat än svenska.²⁴ När Skolinspektionen i sin regelbundna tillsyn granskar hur väl kommunerna lyckas med detta uppdrag varierar resultatet. Det finns förskolor som lyckas bra och förskolor som lyckas mindre bra. Pedagogisk omsorg har inte samma krav att arbeta med barnets modersmål som förskolan har.²⁵ I denna granskning har Skolinspektionen besökt ett antal verksamheter inom pedagogisk omsorg där samtliga eller de flesta barnen har ett annat (och ofta samma) modersmål än svenska. I dessa fall har dagbarnvårdaren kunnat samtala med barnen både på svenska och på deras modersmål. Verksamhetsobservationerna ger flera exempel på hur tvåspråkiga (i något fall även trespråkiga) barn ges stöttning i sina språk (se längre fram i rapporten s 19). Dagbarnvårdare lyfter i intervju fram vikten av att barngrupperna får möta det svenska samhället och att föräldrarna får positiva bilder av exempelvis svenska traditioner. Samtidigt som den kultur och de normer som finns i barnets hem bejakas beskriver en dagbarnvårdare hur hen arbetar med att tydliggöra verksamhetens normer för föräldrarna. Det kan handla om att förklara varför barnen ska klä på sig och äta själva. Men också förklara varför det kan vara viktigt att barnen får en "bra fritid" och att föräldrarna görs delaktiga i detta. Det kan exempelvis handla om att barnen ges möjlighet att lära sig simma.

²⁴ 8 kap. 10 § skollagen

²⁵ Skolverket (2012a s 21) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

När pedagogisk omsorg fungerar som sämst

Den lilla gruppens begränsningar

I förskolan brottas man inte sällan med "för stora barngrupper²⁶" i relation till exempelvis barngruppens sammansättning och den fysiska miljön. Forskning visar att ett litet barn kan ha svårt att knyta an till alltför många människor i sin omvärld, *relationerna i sig* kan bli för många för barnet att hålla ordning på.²⁷ Inom pedagogisk omsorg kan problematiken sägas vara den omvända. Det finns en uppenbar sårbarhet i att ha så få barn i en grupp. Av verksamhetsobservationer och intervjuer med dagbarnvårdare framkommer att det finns barn som inte "hittar in" till de andra barnens lekar. I förskolan finns oftast flera jämnåriga barn eller barn på samma mognadsnivå. Även om barn är sjuka eller lediga så har barnet för det mesta någon att spegla sin lek och kommunikation mot eller inleda ett samspel med. Verksamhetsobservationerna i pedagogisk omsorg visar dock hur det äldsta eller det yngsta barnet ibland saknar en jämnårig lekkamrat.²⁸ Även om det finns ett jämnårigt barn inskrivet i gruppen så kan barnet bli understimulerad i sin lek- och språkutveckling när det jämnåriga barnet är ledigt eller sjukt i längre perioder. En förälder uttrycker att "det skulle ju vara roligt om det fanns en flicka i samma ålder i verksamheten".

Barn, precis som vuxna, har olika behov och olika önskemål. Förskolan löser inte sällan detta genom att skapa ålders- eller mognadshomogena grupper som erbjuder olika typer av material och upplevelser. I pedagogisk omsorg finns inte riktigt samma möjligheter att dela gruppen utifrån behov och önskemål. Eftersom dagbarnvårdare oftast arbetar ensam måste hela barngruppen hålla ihop under dagen. Om flertalet av barnen i verksamheten är mellan ett och två år visar granskningen att det är svårt att komma iväg på utflykter, framför allt av rädsla för trafiken, menar dagbarnvårdare. De äldre barnens behov av stimulans utanför dagbarnvårdarens hem blir svårare att tillgodose.

I princip samtliga föräldrar och dagbarnvårdare som Skolinspektionen talat med beskriver att de har en nära och förtroendefull relation. Däremot menar flera att relationerna i pedagogisk omsorg har andra förutsättningar än i förskolan. Skolverkets kommentarer till de allmänna råden för pedagogisk omsorg tydliggör exempelvis vikten av att dagbarnvårdaren inte gör skillnad på "egna" och "andras" barn, i de fall dagbarnvårdaren har biologiska barn i barngruppen.²⁹ Bland verksamhetsobservationerna finns exempel på hur de egna barnen (eller barnbarnen) kallas "älskling" medan de andra tilltalas vid namn. Det finns också barn som blir, eller inte blir, pussade på. Det nära släktskapet bidrar på så sätt till att barnen behandlas olika.

²⁶ Detta uttryck är oprecist i sin natur, men förknippas inte sällan med resonemang kring svensk förskola. För en mer ingående beskrivning av barngruppernas storlek och sammansättning, se exempelvis Skolverket (2016 s 25 ff) Skolverkets allmänna råd med kommentarer för förskolan, Stockholm: Fritzes.

²⁷ För resonemang kring barns anknytning och relationsskapande se exempelvis Broberg m fl (2012) *Anknytning i förskolan: vikten av trygghet för lek och lärande* eller *Förskola tidig intervention*, delrapport från SKOLFORSK-projektet. Tallberg Broman, Ingegerd (red./ed.) | Persson Sven (2015) *Pedagogiska relationer i förskolan* Vetenskapsrådet, 199, ISBN 978-91-7307-278-6 s 121 ff.

²⁸ Här används begreppet "jämnårig". I sammanhanget kan det vara värt att betona att ålder inte behöver vara den viktigaste aspekten för om barn ska finna varandra i en lek eller inte. Här avses snarare att barnen är "jämbördiga" i sitt samspel eller på samma mognadsnivå och med liknande intressen.

²⁹ Skolverket (2012a s 28) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

Bristande insyn³⁰ och uppföljning

"Ingen människa frågar efter oss"

Förskolans kvalitet ska, enligt läroplanen för förskolan (98/10), kontinuerligt och systematiskt dokumenteras, följas upp, utvärderas och utvecklas. I detta arbete är såväl förskolans arbetslag, förskollärare och förskolechef som huvudman involverade på olika vis. När det gäller pedagogisk omsorg ska kommunen systematiskt följa upp och utvärdera den pedagogiska omsorg som bedrivs. Om det förekommer brister ska kommunen se till att nödvändiga åtgärder vidtas. Kommunen ska också ha rutiner för att ta emot och utreda klagomål mot verksamheten, motsvarande gäller för en enskild huvudman som en kommun förklarar ha rätt till bidrag för att bedriva pedagogisk omsorg.³¹

Flera av de dagbarnvårdare som vi pratat med beskriver att insyn och uppföljning av verksamheten i princip är obefintlig; "X [namn på verksamhetschef] efterfrågar ingen dokumentation" säger en dagbarnvårdare. Det finns också dagbarnvårdare som saknar en plan mot kränkande behandling. "Vi pratar så gott vi kan, men vi har ingen plan."

Företrädare för vissa kommuner beskriver att kunskapen om hur dagbarnvårdare faktiskt arbetar varierar; "jag har inte hunnit vara hemma hos alla [...] men har förstått att några kommit långt" säger en kommunal tjänsteman. Några kommuner genomför inga verksamhetsbesök alls utan utövar insyn genom att enbart ta del av en skriftlig kvalitetsredovisning från dagbarnvårdarna. Det finns också exempel bland de granskade verksamheterna där ingen information från dagbarnvårdarna begärs in. "Jag skriver själv", uppger en kommunal tjänsteman. I några fall saknas helt ett system för att planera, följa upp och utvärdera verksamheten i förhållande till den aktuella barngruppen. Flera dagbarnvårdare beskriver också att de enkäter som kommunen använder för att utvärdera verksamheten inte rör pedagogisk omsorg utan frågorna är ställda utifrån att man har barn på förskolan.

En kommunal tjänsteman säger "den lilla feedback som de [dagbarnvårdarna] får är från mig. Jag åker hem till dem med en blomma varje jul. Jag försöker visa uppskattning". Några av de intervjuade dagbarnvårdarna saknar en närvarande chef. "Egentligen ska vi ha arbetsplatsmöten men det händer ju inte, hen [rep för hm] brukar säga att vi ska ha utvecklingssamtal men så rinner de ut i sanden".

Avsaknad av ett gemensamt yrkesspråk

"Det är aldrig någon som frågar om vi lär barnen något"

För att barnen ska erbjudas en bra utbildning i förskolan krävs att varje arbetslag har kunskap om vad som utmärker hög kvalitet i verksamheten. Det vill säga kunskap om hur och varför man lyckas med uppdraget att stimulera till utveckling och lärande samt ge barnen en trygg omsorg.³² Detta antagande rymmer föreställningen att i en god verksamhet vet den som bedriver verksamheten vad som kännetecknar kvalitet. Personalen på förskolan har genom (bland annat) utbildning fått ett gemensamt språk som används för att klä verksamheten i ord och på så sätt närma sig möjligheter och hinder i barnens lärande och utveckling.

Skolinspektionen har talat med dagbarnvårdare som berättar att de varken tagit del av de allmänna råden för pedagogisk omsorg eller läroplanen för förskolan (98/10). Några dagbarnvårdare beskriver att de kan ha svårt att sätta ord på vad som sker i verksamheten, framför allt i

³⁰ "Insyn" betyder i detta sammanhang att huvudmannen har en aktuell bild av den verksamhet som bedrivs, inte att förväxla med kommuners *insynsrätt* i fristående verksamheter.

³¹ 25 kap. 8 och 10 § skollagen, Skolverket (2012a s 31) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

³² Se exempelvis Skolverket (2016 s. 9 ff) barngruppernas storlek i förskolan: *En kartläggning av aktuell pedagogisk, utvecklingspsykologisk och socialpsykologisk forskning*. Rapport 433, Stockholm: Fritzes.

skrift. En enskild dagbarnvårdare, som också är sin egen huvudman, säger ”det är inte lätt, jag försöker titta tillbaka på vårt tema och jag jämför med Skolverkets skrifter. Jag värderar. Jag tittar på våra fotografier”.

Skolinspektionen har inom ramen för denna granskning även tagit del av huvudmännens verksamhetsredogörelser och kan konstatera att det inte sällan saknas en tydlighet kring hur huvudmän definierar kvalitet och möjliga utvecklingsområden i sina respektive verksamheter. En dagbarnvårdare berättar att hon saknar utbildning och menar att ”det pedagogiska” är en utmaning. Hon har tagit upp detta i utvecklingssamtal men uppger sig inte ha fått någon respons.

Skolinspektionen menar att det finns en betydande problematik i att ha en begränsad kunskap och begreppsapparat att tillgå när det gäller att närma sig ett barn vars beteende kanske konstateras som ”avvikande”. Sättet att tala om ett barn och dess beteende kan i sin tur påverka i vilken utsträckning och på vilket sätt barnet ges det stöd och de förutsättningar som det behöver i verksamheten.³³

I flera av de besökta verksamheterna kan dagbarnvårdaren sägas sitta på ”tre stolar” samtidigt, det vill säga han eller hon utgör såväl personal, verksamhetschef som huvudman. Här kan det sägas ligga i sakens natur att en dialog kring identifierade utvecklingsområden och eventuell kompetensutveckling inte är möjlig på samma sätt som den är i en verksamhet där personal, huvudman och chef inte är samma person. I dessa fall krävs en särskild medvetenhet kring vad uppdraget innebär och vilket ansvar som följer på detta.

En isolerande verksamhet – kollegialt samarbete saknas

Det svenska samhällets internationalisering ställer höga krav på barnens förmåga att ta till sig de värden som ligger i en kulturell och social mångfald. Förskolan bidrar till att stärka denna förmåga hos barnen.³⁴ I förskolan möts barn och vuxna med olika bakgrund och erfarenheter.

När det gäller pedagogisk omsorg uttrycker några huvudmän att det är en nackdel för barnen att bara få möjlighet att knyta an till en enda vuxen. En dagbarnvårdare som Skolinspektionen talat med hade önskat att de kunde arbeta två och två. ”Det kan vara lite jobbigt att arbeta ensam med barn, jag behöver en annan vuxen att bolla idéer och kunna utvecklas som människa och i mitt arbete”. Flera dagbarnvårdare belyser vikten av att ha någon annan vuxen som kan stötta och ge tips men framförallt se på barnen och deras behov med andra ögon. Att barnen på många vis kan sägas vara utlämnade till en enda vuxen är problematiskt. Barn tillägnar sig exempelvis etiska värden och normer genom konkreta upplevelser där de vuxna fungerar som förebilder. Detta ställer krav på dagbarnvårdaren som, till skillnad från personal i förskola, oftast inte har tillgång till någon annan vuxen som kan bistå i detta arbete.

Flera huvudmän menar att verksamheten i pedagogisk omsorg är extra sårbar när den anställda dagbarnvårdaren har långt till en kollega. Det påverkar såväl barnens möjligheter att ta del av det omgivande samhället som möjligheten att som dagbarnvårdare kunna samverka i alla möjliga frågor som rör barns lärande. En förälder berättar i intervju att ”de träffar inga andra dagbarnvårdare och andra barn, vilket är lite synd”. I några av de granskade kommunerna får inte verksamheterna inom pedagogisk omsorg ta del av öppna förskolans verksamhet. En enskild huvudman beskriver också hur man fått ”kämpa” med en kommun för att få vistas i den öppna förskolan. En dagbarnvårdare beskriver att hon varken kan eller får ta del av kommunens kompetensutvecklingsdagar då dessa sker på dagtid. Någon beskriver att dagbarnvårdarna har blivit inbjudna till förskolans kompetensutveckling när det handlade om autism, inte annars. I övrigt är det flera

³³ För ett mer utförligt resonemang, se exempelvis Nordin-Hultman (2004) *Pedagogiska miljöer och barns subjektspande*. Stockholm: Liber.

³⁴Skolverket: *Läroplan för förskolan Lpfö 98/10* s 6.

som beskriver att de går på en familjedaghemskonferens som anordnas en gång varje år men annars sker ingen kompetensutveckling.

Det utvecklingsområde som Skolinspektionen mest frekvent identifierat i de granskande verksamheterna handlar om att låta barnen få ta del av andra verksamheter i samhället (se längre fram i rapporten s 18). I vissa kommuner menar dagbarnvårdare, huvudmän och föräldrar att verksamheten (såväl enskild som kommunal) ses som "mindre viktig" i relation till förskolan eller som att den har lägre status. En huvudman uppger att förskolan slutat ha gemensamma aktiviteter tillsammans med pedagogisk omsorg, vilket av dagbarnvårdarna, enligt huvudmannen, uppfattas ha skett för att "de är lite vid sidan om", eller "av lägre rang", det vill säga inte har samma status som förskolan har.

Central kunskap och kompetens saknas

I förskolan ska det finnas utbildad personal med god kännedom om aktuell forskning samt kunskap om innebörden i olika styrdokument som rör förskolans samtliga delar. Skolinspektionen har besökt några verksamheter i pedagogisk omsorg där kunskap och kompetens kring hur barnen på bästa sätt kan stöttas i sitt lärande saknas.

I någon enstaka verksamhet som Skolinspektionen besökt har dagbarnvårdarens förmåga att uttrycka sig verbalt i det svenska språket varit begränsad. I denna verksamhet tilltalade dagbarnvårdare barnen både på svenska och på deras modersmål. Dock förekom inga regelrätta samtal, utan på båda språken observerades främst korta uppmaningar såsom "kom", "laga mat" eller "sitt här". Att inte ges möjlighet att utveckla något av sina språk på ett fullgott vis kan skapa ett utanförskap och en känsla av identitetslöshet.³⁵ I kommentarerna till Skolverkets allmänna råd för pedagogisk omsorg betonas vikten av att som dagbarnvårdare själv behärska det svenska språket i tillräcklig utsträckning för att i sin tur kunna stötta barnens språkutveckling på bästa vis.³⁶

Skolinspektionen har också sett exempel på att dagbarnvårdaren inte tillför något nytt material eller nya infallsvinklar som bidrar till att leken kan fortgå eller utvecklas (se längre fram i rapporten s 17). Vi har också sett exempel på när material och aktiviteter inte anpassas efter barnens mognad, intresse eller behov. I några fall har de yngsta barnen "tvingats in" i aktiviteter de själva inte väljer eller så har de inte försetts med material som är anpassat för dem utan i huvudsak varit observatörer av de äldre barnens lek.

Det finns också dagbarnvårdare som beskriver att de inte har någon att vända sig till när det gäller en upplevd oro kring ett barn. Det kan exempelvis handla om ett barn som upplevs som väldigt argt och utåtagerande (och har gjort så under en längre period) eller ett barn som saknar ett verbalt språk.

I de verksamhetsredogörelser som Skolinspektionen tagit del av har dagbarnvårdare som mest en timmes planeringstid i månaden. En dagbarnvårdare säger "förskolan har tid för planering. Jag har alltid bråttom, jag ska göra allt. Jag är här från 5:00 till 17:00" En annan säger "det vore bra att ha någon som kunde sköta de praktiska så man kan ägna sig åt det pedagogiska". Här vill Skolinspektionen betona vikten av att huvudmannen, som i dessa två fall är huvudman och dagbarnvårdare i samma person, tar ansvar för sitt uppdrag genom att skapa förutsättningar för planeringstid och rimlig arbetstid.

³⁵ För resonemang kring hur barns språk- och identitetsutveckling kan hänga samman, se exempelvis Skolverket (2013 s 17). *Flera språk i förskolan- teori och praktik*. Stockholm: Fritzes

³⁶ Skolverket (2012a s 21) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

Fem vägar till en bra verksamhet – Vad har vi sett?

Syftet med granskningen är, som tidigare nämnts, att belysa i vilken utsträckning barnen som vistas i pedagogisk omsorg får möjlighet att lära och utvecklas samt om deras allsidiga kontakter främjas. Att ges förutsättningar för att lära handlar framför allt om att bli sedd och att få vistas i en språkutvecklande miljö med goda möjligheter till lek. Det handlar också om att få stöttning i sitt möte med andra barn och vuxna såväl inom som utanför sin egen barngrupp. Nedan beskrivs vad vi sett och vad Skolinspektionen bedömer kan förbättras inom respektive område.

Att få vistas i en språkutvecklande miljö³⁷

Som ett led i att förbereda barnen för fortsatt lärande är det viktigt att dagbarnvårdaren har kompetens att stimulera barnens språkutveckling. Däremot har inte pedagogisk omsorg samma krav att arbeta med barnens modersmål som förskolan och fritidshemmet har. Enligt kommentarerna till Skolverkets allmänna råd om pedagogisk omsorg är det dock viktigt att personalen behärskar det svenska språket i den utsträckning som behövs för att kunna stimulera barnens språkutveckling i svenska och förbereda barnen för fortsatt lärande.³⁸

Granskningen visar i huvudsak att:

- barnen i de allra flesta av de granskade verksamheterna erbjuds en språkutvecklande miljö. Det råder ett gott samtalsklimat mellan barnen och dagbarnvårdaren. Högläsning och sångstunder är vanligt förekommande. Dagbarnvårdaren benämner saker, färger, former och stötar barnen i att förstå symboler, siffror och bokstäver.

Kvaliteten kan höjas genom att:

- dagbarnvårdare och barn i större utsträckning *samtalar* och *reflekterar* kring det som sker i vardagen samt att dagbarnvårdaren på olika sätt låter barnen möta dans, drama och musik i verksamheten.

Skolinspektionen har besökt flera verksamheter där dagbarnvårdaren arbetar aktivt för att stötta barnens språkutveckling. Ett illustrativt exempel handlar om när en barngrupp vid ett tillfälle leker att de är och fiskar vid en sjö. Dagbarnvårdaren ställer då frågor om vilka sorters fiskar de får på kroken, hur fiskarna ser ut och om de har vassa tänder och så vidare. Dagbarnvårdaren intresserar sig också för vilka fiskeredskap de använder sig av. I samband med detta samtalar de om fiskenät, krokarna och om olika fiskespön. I de fall där barnen har svårt att förstå varandra upprepar dagbarnvårdaren ord och begrepp så att det blir tydligt för alla barn vad man pratar om. Flera verksamheter har olika teman, som exempelvis fåglar, transport och kroppen. Intervjuade dagbarnvårdarna beskriver hur man "rättar" eller upprepar det barnen säger så att barnen ska få en uppfattning av hur ord uttalas på ett korrekt sätt. Vidare beskriver dagbarnvårdare hur barnen får arbeta med färg, geometriska former, bilder och lera. I de flesta av de granskade verksamheterna läser man för barnen varje dag.

Skolinspektionen har också besökt ett antal verksamheter där barnen är två- eller till och med trespråkiga. I de flesta fallen talar dagbarnvårdaren såväl svenska som ett av barnens språk och kan på så sätt kunna fungera som en brygga till det svenska språket (och även till det svenska samhället). Dagbarnvårdaren stöttar barnen att växla mellan sina språk och få en förståelse och ett sammanhang för det som sker i stunden. Exempelvis pekar några barn på en plåt med pizzor

³⁷ Skolverkets allmänna råd för pedagogisk omsorg lyfter fram vikten av att dagligen erbjuda varje barn en rik och språkutvecklande miljö, där barn kan lära tillsammans, av varandra och av engagerad personal.

³⁸ Skolverket (2012a s 21) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

som står i ugnen, barnen säger något på sitt modersmål och tittar frågande på dagbarnvårdaren. Dagbarnvårdaren svarar först barnen på deras modersmål och upprepar sedan sitt svar på svenska. Barnen uppmanas att säga och testa vissa av de svenska orden, de skrattar förtjust när de artikulerar olika ord. Intervjuade föräldrar (med annan bakgrund än svensk) är nöjda över att barnen stöttas i det svenska språket, flera ser det som en väg till ett språk de själva inte behärskar fullt ut.

I några av de granskade verksamheter observeras att de samtal som förs ofta är korta, ensidiga och till stor del saknar inslag där barnen själva uppmanas att reflektera kring det som sker i själva görandet. De frågor som ställs är då ofta av ledande karaktär och "stängda" som exempelvis "vilken färg har den?" "hur många hönor har vi nu?" "vill du ha gröt?". Genom att i större utsträckning ställa hur-frågor eller öppna frågor kan barnen få ge uttryck för egna uppfattningar och tala vidare kring det som intresserar dem. Flera observerade exempel finns på hur dagbarnvårdare skyndsamt ser till att exempelvis laga mat, diska eller klä på barnen för att komma ut, istället för att utnyttja lärandepotentialen i dessa moment.

Att få leka, vara kreativ och lockas att lära

Enligt Skolverkets allmänna råd bör verksamheten utformas så att den främjar barnens lek, kreativitet och intresse för att lära.³⁹ Det är viktigt att personalen utmanar och stimulerar såväl de yngre som de äldre barnens lek. Dagbarnvårdaren har en betydelsefull roll i allt slags lekande – som inspiratörer och vidareutvecklare och inte minst som deltagare i leken.

Granskningen visar i huvudsak att:

- dagbarnvårdaren är närvarande och deltar aktivt i leken, tillför material och frågor som kan vidareutveckla barnens lek.

Kvaliteten kan höjas genom att huvudmannen säkerställer att:

- material och frågor som kan stimulera barns lek och skapande i relation till exempelvis matematik, naturvetenskap och teknik tillförs samt att de allra yngsta barnens möjligheter till lek och kreativitet stärks.

Skolinspektionen observerar flera exempel på hur dagbarnvårdare följer barnens lek (och logiker i leken) och i samband med detta tillför frågor och material som stöttar barnen i att utveckla sin lek. Exempelvis leker några barn i en lekstuga i trädgården. Vid något tillfälle torkar de bordet i lekstugan med trasor och låtsas tvätta upp trasan. Dagbarnvårdaren uppmärksammar vart barnens lek är på väg och frågar om de vill ha en tvättlina att hänga upp sina trasor på. Vi observerar också flera exempel på hur dagbarnvårdarna lyckas samspela med två och tre barn samtidigt. Barnen, som ofta är inne i varsin lek, stimuleras och stöttas i sina respektive lekar på olika sätt. En dagbarnvårdare menar att det är roligt att leka men att man inte ska involvera sig för mycket i barnens lek. "Ibland behöver de stora barnen mig i leken för att hantera de små, så att leken kan fortgå trots att de små är med" berättar hon. Barnen erbjuds överlag ett varierat lekmaterial; lego, klossar, dockor, bilar, surfplattor. Ofta används material från skogen.

I något enstaka fall får barnen frågeställningar som knyter an till naturvetenskapliga fenomen. Exempelvis frågar dagbarnvården barnen "om man gräver ett hål och håller vatten i hålet, stannar vattnet då?" Samtalet leds in på grundvatten och bäckar. I övrigt observeras få exempel på aktiviteter och frågor av denna karaktär.

Det förekommer även exempel på hur de allra yngsta barnen inte ges något material som kan stimulera deras lek utan får sitta med de äldre barnen och titta på när de till exempel lägger pus-

³⁹ SKOLFS 2012:90 s 19

sel eller leker med lera, utan att tillsynes ges möjlighet att delta på sina villkor. I ett annat observerat exempel är det dagbarnvårdaren som mestadels tar initiativ till vad barnen ska leka. Alla barnen uppmanas att laga mat vid leksaksspisen och leka att de äter vid bordet. Dagbarnvårdaren deltar i leken, men tillför inga nya händelser och barnen får inte stöttning i att utveckla leken vidare. När några yngre barn efter en stund går ifrån bordet för att leka med andra saker lyfter dagbarnvårdaren tillbaka dem till stolarna. Ett lite äldre barn som leker för sig själv försöker involvera andra barn i sin lek, men uppmanas i stället att sätta sig vid bordet.

Att få uppleva annat utanför den egna verksamheten

Skolverket anger i kommentarerna till allmänna råd för pedagogisk omsorg att *ett* sätt för personalen att främja barns allsidiga kontakter och sociala gemenskap kan vara att barnen även får ta del av andra verksamheter i samhället. Som exempel på vad detta kan handla om anges i kommentarerna till Skolverkets allmänna råd om pedagogisk omsorg att barnen kan få besöka bibliotek, teaterföreställningar, konstupställningar, idrottsplatser med mera.⁴⁰ En faktor som vi fått beakta när det gäller bedömningen av verksamheterna inom just detta område handlar om barngruppens faktiska *behov* av att få ta del av andra verksamheter. I några fall har dagbarnvårdare beskrivit hur verksamheten – exempelvis under inskolningar eller i de fall när barngruppen utgörs av ettåringar – inte prioriterat denna aspekt av verksamheten utan istället haft fokus på att skapa en trygghet i hemmet och närmiljön. Även föräldrar har gett uttryck för att barnens behov av stimulans utanför verksamheten blir viktigare att bejaka ju äldre de blir.

Granskningen visar i huvudsak att:

- barnen i stor utsträckning får ta del av närliggande lekplatser, göra skogsutflykter, gå på bibliotek samt träffa andra dagbarnvårdares barngrupper.

Kvaliteten kan höjas genom att huvudmannen säkerställer att:

- de verksamheter som är belägna på glesbygden ges förutsättningar att ta del av det utbud av aktiviteter som finns på orten (till exempel teaterföreställningar, muséer et cetera) samt följer upp att detta utbud utnyttjas.

I de granskade verksamheterna finns flera exempel på hur barnens allsidiga kontakter främjas. Vanliga exempel handlar om att man samverkar med annan dagbarnvårdare och barngrupp. Inte sällan träffas man hemma hos varandra eller i lekparken. Vidare besöker man öppna förskolan, barngymnastiken, kyrkans barntimme, teatern, 4 H-gårdar samt äldre syskons olika typer av föreställningar och uppvisningar. Det finns också exempel på hur dagbarnvårdare hyr in sig i lokaler för att till exempel kunna julpyssla eller liknande tillsammans med andra. Flera dagbarnvårdare beskriver hur de åker kollektivt och tar del av kommunens kulturutbud och i något fall samverkar med en närliggande förskola.

I intervjuer med olika huvudmän för pedagogisk omsorg framkommer ofta att det finns ett stort utbud av aktiviteter som dagbarnvårdare kan ta del av, däremot följer huvudmannen inte systematiskt upp huruvida det faktiskt görs. Skolinspektionen har också besökt verksamheter där huvudmannen tillhandahåller sina verksamheter lådcyklar och en minibuss. Det är dock upp till varje dagbarnvårdare att välja att använda dessa färdmedel och huruvida detta sker (och eventuella skäl till att det inte görs) följs inte alltid upp. Bland de intervjuade föräldrarna finns flera som uttrycker en önskan om att deras barn ska få uppleva lite mer utanför "den ordinarie vardagen".

⁴⁰ Skolverket (2012a s 19) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

Att få stöttning och vägledning det sociala samspelet

Verksamheten har också en social dimension i sitt uppdrag som innebär att främja kontakter och gemenskap både mellan barnen och mellan barn och vuxna. Enligt kommentarerna till Skolverkets allmänna råd om pedagogisk omsorg är dagbarnvårdarens förmåga att förstå och samspela med barnen avgörande för att barnens vistelse i verksamheten ska bli positiv.⁴¹ Ett sätt att göra detta kan vara att uppmuntra barnen att lyssna på varandras åsikter med allvar, intresse och respekt samt stötta barnen i att förstå och följa gemensamma regler. Det är även viktigt att alla barn får talutrymme och blir lyssnade på.

Granskningen visar i huvudsak att:

- i de flesta granskade verksamheterna råder ett positivt samspel mellan dagbarnvårdare och barn. Av observationer framkommer att barnen ofta ger varandra bekräftelse och beröm samt att få konflikter uppstår.

Kvaliteten kan höjas genom att huvudmannen säkerställer att:

- barnen ges samma stöttning och vägledning i sitt sociala samspel även utanför hemmet/lokalen där verksamheten bedrivs.

Dagbarnvårdarna beskriver att de känner sina barngrupper väl, någon säger ”jag kan mina barn, när jag hör att det är dags för en riktig konflikt då går jag in”. En annan säger ”om jag ser att någon är utanför så sätter jag mig vid det barnet. Då kommer de andra också oftast”. Flera dagbarnvårdare liknar barngruppen vid en syskongrupp. Någon uttrycker ”barnen är som syskon, det blir väldigt lite konflikter. Vi pratar om att de ska vara snälla mot varandra och lär de stora barnen att ta hand om de mindre. De hjälper varandra.” Några dagbarnvårdare uppger att man har så kallade kompisamtal där man försöker få reda på hur barnen upplever samvaron i gruppen. Någon har tillsammans med barnen utarbetat ”ordningsregler”.

Under Skolinspektionens besök observeras få konfliktsituationer i barngrupperna. I de allra flesta verksamheterna råder det ett positivt klimat i grupperna.

Skolinspektionen ser exempel på hur dagbarnvårdare stöttar och uppmuntrar barnens samspel med andra barn på lekplatser, framför allt i att våga ta kontakt med andra barn som man inte känner. Dock finns också exempel på hur dagbarnvårdare, när de träffar andra verksamheter, inte har samma uppmärksamhet på barnens lekar och de konflikter som eventuellt kan uppstå.

Att vistas i en verksamhet som är anpassad för alla

Skolverket framhåller i kommentarer till de allmänna råden för pedagogisk omsorg vikten av att dagbarnvårdaren, genom att ha en god kännedom om varje barn, utgår från barnens erfarenheter, intressen, behov och åsikter.⁴² Varje huvudman bör också ha fungerande rutiner för att uppmärksamma barn som behöver särskilt stöd i sin utveckling.⁴³

Granskningen visar i huvudsak att:

- barnen i stor utsträckning får inflytande genom att dagbarnvårdaren uppmärksammar och utgår från barnens behov, erfarenheter och intressen för att **genomföra** aktiviteter som främjar

⁴¹ Skolverket (2012a s 19) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

⁴² Skolverket (2012a s 21) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

⁴³ Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska ges den omsorg som deras speciella behov kräver enligt 25 kap. 2 § Skollagen.

deras lärande. Ingen granskad verksamhet gav uttryck för att inte kunna tillgodose enskilda barns behov av särskilt stöd i sin utveckling.

Kvaliteten kan höjas genom att huvudmannen säkerställer att:

- dagbarnvårdaren i större utsträckning samtalar⁴⁴ med barnen kring deras upplevelse av innehållet i verksamheten samt kopplar samman barnens synpunkter med den fortsatta **planeringen** av verksamheten.

Granskningen visar i stor utsträckning att dagbarnvårdaren har god kännedom om vad barnen är intresserade av och ser till att anpassa material och aktiviteter efter barnens ålder och mognad. I några besökta verksamheter har dock dagbarnvårdare haft svårt att anpassa huvudmannens koncept (teorier och metoder) till samtliga barn i gruppen. Ett litet barn vill exempelvis plocka stenar och löv men avbryts och återförs av dagbarnvårdaren för att delta i den gemensamma leken. Det vill säga verksamheten följer ett koncept som är anpassat efter de äldre barnen i gruppen, vilket gör att de yngstas behov inte alltid tillgodoses. Aktiviteten i sig blir ett hinder i barnens upptäckande.

I någon av de granskade verksamheterna har Skolinspektionen haft synpunkter på om lokalen där barnen vistades verkligen kunde sägas vara anpassad efter samtliga barn i barngruppens behov. Exempelvis saknades ett rum för det allra yngsta barnet att vila i. Barnet fick istället sova i vardagsrummet där de äldre barnen lekte. I detta fall hade bidrag för att bedriva pedagogisk verksamhet getts för andra, större lokaler. Att dagbarnvårdaren sedan flyttat till en mindre lägenhet var inte känt av de kommunala huvudmännen.

Skolinspektionen har mött olika bilder av vilken verksamhet som anses stötta barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling på bästa sätt. En huvudman menar att "de riktigt svåra barnen behöver ibland omplaceras till förskola eftersom det ställer för höga krav på dagbarnvårdverksamheten". Några dagbarnvårdare berättar även de att man tillsammans med föräldrar och i samråd med specialpedagog fattat beslut om att flytta barn till en förskola, framförallt för att barnen behövde ett större vuxenstöd än vad som kunde ges inom ramen för verksamheten pedagogisk omsorg. Det finns dock andra huvudmän som uppger att föräldrar själva ber om att få en dagbarnvårdare istället för förskola med motiveringen "det blir bättre för barnet". Som nämnts inledningsvis i rapporten är barngrupperna inom pedagogisk omsorg förhållandevis små, något som forskning visat vara en viktig framgångsfaktor för att barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling ska ges de bästa förutsättningarna för att utvecklas.⁴⁵ Dock är det av största vikt att dagbarnvårdaren har kompetens att ge sådan omsorg och sådant stöd som dessa barn behöver.

⁴⁴ I de fall där barnet ännu inte har ett verbalt språk handlar det om att dagbarnvårdaren på andra sätt tar reda på vad barnet är nyfiket på, exempelvis genom att observera vilka val barnet gör när det gäller leksaker i ute- och inomhusmiljön eller pratar med barnens föräldrar kring saker de uppfattar att barnet tycker om eller inte tycker om i verksamheten.

⁴⁵ De finns forskning som visar att gruppstorleken i sig är av större vikt än antal personal för barn i behov av särskilt stöd. För dessa barn är det således bättre att vistas i en liten barngrupp med få vuxna, än en stor grupp med många vuxna. Samma sak gäller enligt denna studie även för de allra yngsta barnen (Asplund-Carlsson, m fl (2001) ur Williams m fl (2016).

Avslutande diskussion

Pedagogisk omsorg – ett komplement till förskola

”Varför skulle man vilja tota ihop barnen i stora grupper? Det blir det ju ändå när de börjar skolan” (förälder)

Såväl föräldrar som dagbarnvårdare och huvudmän beskriver i olika sammanhang och på olika sätt att barn inte kan behandlas som en homogen grupp utan istället bör ses som individer med olika behov och förutsättningar. En logisk följd av detta resonemang blir att ett barn kanske stortrivs på en förskola medan ett annat trivs bättre i ett mindre sammanhang, som oftast pedagogisk omsorg erbjuder. Det finns i granskningen exempel på barn som bytt från förskola till pedagogisk omsorg med mycket positivt resultat och det finns också exempel på det omvända. I flera fall har Skolinspektionen dock mött påståenden om att ”förskola ses som norm” i kommunerna och att pedagogisk omsorg sätts på undantag. En dagbarnvårdare säger ”så länge det finns platser på förskolan så sätter kommunen barnen där först”. En kommunal huvudman beskriver att i takt med att förskolan har fått ett förstärkt pedagogiskt uppdrag har efterfrågan på förskoleplatser ökat i kommunen. I något fall verkar det som om kommunen har bestämt sig för att inte ”satsa” på pedagogisk omsorg som alternativ till förskola;

”Det finns inga tankar på att utöka (...) den [läs verksamheten] håller på att avveckla sig själv. Om verksamheten faller under en viss gräns på 160 timmar [läs per vecka] och man ligger där i tre månader så avvecklas man. Man hamnar då under förskolans pool”.

De kommunalt anställda dagbarnvårdarna har minskat drastiskt det senaste årtiondet. En kommunal huvudman menar att det är svårt att nyrekrytera, ”yrket ligger inte i vår samtid, ingen vill öppna upp sitt hem längre”. Över hälften av de dagbarnvårdare som Skolinspektionen mött har mer än 20 års erfarenhet i yrket. Flertalet har arbetat som dagbarnvårdare i hela sitt liv. När de går i pension rekryterar kommunen vanligtvis ingen ny dagbarnvårdare. En dagbarnvårdare berättar att hon är tredje generationens ”dagmamma” och ser yrket som en livsstil eller ett kall. ”Vi som är kvar i yrket är lite speciella, jag gråter när barnen slutar”. De flesta dagbarnvårdare menar att de trivs väldigt bra med sin barngrupp och sitt yrkesval.

De enskilda huvudmännen och dagbarnvårdarna har, som tidigare nämnts i rapporten, blivit allt fler. Skolverket konstaterade 2012 att det är befogat att tala om en framväxt av marknader inom pedagogisk omsorg, där enskilda huvudmän konkurrerar med varandra och med kommunerna som huvudmän.⁴⁶ Flera huvudmän beskriver att det finns dagbarnvårdare som väljer att vara hemma med sina egna barn. Att öppna upp sitt hem för fler barn blir ett sätt att möjliggöra sin försörjning. Pedagogisk omsorg stödjer på detta vis tanken om en ökad flexibilitet för föräldrar som vill vara hemma med sina egna barn och ett ökat verksamhetsutbud för samtliga föräldrar. Samtidigt finns en inbyggd risk i att marknadens framväxt sker på bekostnad av barnens lärande, att barnen blir brickor i ett spel. Kommunala beslutsfattare måste därför nogsamt se till att endast seriösa och för uppdraget kompetenta huvudmän med goda förutsättningar ges möjlighet att bedriva pedagogisk omsorg.

Vikten av insyn, stöd och uppföljning i varje verksamhet

På en förskola vistas fler barn och fler vuxna inom samma väggar. Oftast är det förskolechefen och förskollärarna som har ett särskilt ansvar för den pedagogiska verksamheten men också för att se till att det råder positiv barnsyn och att barnen blir lyssnade på. Om någon av förskolans

⁴⁶ Skolverket (2012b) Pedagogisk omsorg: En nationell kartläggning av verksamhetsformernas struktur och styrning i kommunerna, Rapport 370, Stockholm: Fritzes, s. 10.

personal inte lyckas leva upp till de krav som läroplanen ställer på förskolan blir detta känt av de andra i personalen. Ansvarig förskolechef och huvudman nås då oftast av information om missförhållandena och är skyldiga att sätta in åtgärder för att komma till rätta med problematiken. De åtgärder som sätts in dokumenteras oftast noggrant.

När det gäller pedagogisk omsorg är bilden en annan. De flesta dagbarnvårdare Skolinspektionen besökt arbetar själva i sitt hem. I flera av de granskade verksamheterna är dagbarnvårdaren, som tidigare nämnts, såväl personal som huvudman. Hur ser klagomålshandlingen i verksamheten ut då? Föräldrar beskriver att om de har synpunkter på verksamheten eller inte är nöjda i något avseende så tas detta upp direkt med dagbarnvårdaren. På så vis kan man ju säga att det finns en ”tydlig och enkel väg” för klagomålshandling. Samtidigt finns en stor problematik i att som huvudman utvärdera sig själv och sin egen verksamhet. Det Skolinspektionen också vill belysa i sammanhanget är att föräldrarna oftast har en mycket begränsad insyn i själva verksamheten. De ser en väldigt liten del av barnens hela dag. Och om det då, förutom barnens röster, bara finns ett enda språkrör för verksamheten och dess kvalitet (det vill säga dagbarnvårdarens) skapas en sårbarhet. Vad händer om verksamheten av någon anledning stagnerar och inte kommer vidare? Eller om det förekommer rena missförhållanden? Barnen har av naturliga skäl begränsade erfarenhetsmässiga referensramar och kan svårtligen ställa krav på ”något annat” eller ”något nytt” i sin vardag. Här behöver såväl kommunala som enskilda huvudmän ta sitt ansvar. Genom att säkerställa att barnets bästa alltid är utgångspunkten i all pedagogisk omsorg samt att barnets inställning så långt som möjligt är klarlagd är ett viktigt steg taget.⁴⁷ Här vill Skolinspektionen understryka vikten av att som huvudman ha fokus på innehållet barnen erbjuds i verksamheten och inte enbart på ramfaktorer. Vad är det som faktiskt görs i verksamheten som gör att den kan sägas ge barnen en god omsorg och trygghet samt stimulera deras utveckling och lärande? Det är detta tillsammans med ramfaktorer som en huvudman behöver ta avstamp i sin uppföljning och utvärdering av verksamheten.

Läroplanen för förskolan ska vara vägledande

Av granskningen framkommer att huvudmän för pedagogisk omsorg på olika sätt tolkar betydelsen av att läroplanen för förskolan ska vara vägledande. I någon kommun uppger representant för huvudmannen att man använder läroplanen ”som om den vore tvingande”. I andra kommuner finns dagbarnvårdare som inte har tagit del av innehållet i läroplanen för förskolan, och inte heller uppmanats av sin huvudman att göra så.

Enligt läroplanen för förskolan (98/10) ska verksamheten utgå från en helhetssyn på barnen och barnens behov och utformas så att omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet. I detta ligger bland annat att analysera verksamheten som bedrivs i förskolan och prata med barnen om hur de uppfattar saker de är med om. Styrkan i förskolans arbete kan ofta vara den kontinuerliga dialog som finns mellan barn-personal-förskolechef och i många fall även med huvudman.

De observationer som dagbarnvårdarna gör av hur barnen svarar på det innehåll de möter i verksamheten behöver också analyseras och ange riktning för verksamheten. Granskningen visar att dagbarnvårdarna är bra på att lyssna in barnen i själva görandet men sämre på att använda det som barnen tänker och känner som en del i den fortsatta planeringen av verksamheten. Om läroplanen för förskolan ska kunna sägas vara vägledande i pedagogisk omsorg måste även denna del i dagbarnvårdarnas uppdrag tas i beaktande. Det vill säga om barnen ska ges goda förutsättningar för lärande behöver deras reflektioner också vara vägledande i den fortsatta planeringen.

Vad betyder det då för verksamheterna att ha läroplanen för förskolan som vägledande i verksamheten? De verksamheter som Skolinspektionen bedömer fungerar allra bäst är de där huvudmannen tar ett samlat grepp om verksamheten i stort och definierar i vilka delar och på vilket

⁴⁷ 1 kap. 10 § skollagen

sätt läroplanen för förskolan (98/10) ska vara vägledande. Läroplanen blir på detta sätt en väg till en bra verksamhet med god kvalitet. Exempel på viktiga utgångspunkter i sammanhanget kan vara att;

1. varje dagbarnvårdare är förtrogen med innehållet i läroplanen för förskolan samt innehållet i de allmänna råden för pedagogisk omsorg
2. varje dagbarnvårdare är förtrogen med innebörden i att "verksamheten utgår från barnens erfarenheter, intressen, behov och åsikter"⁴⁸
3. varje huvudman för pedagogisk omsorg säkerställer att dagbarnvårdarna ges stöd och förutsättningar för att utföra sitt uppdrag
4. varje huvudman för pedagogisk omsorg säkerställer att verksamheten följs upp och utvärderas kontinuerligt.⁴⁹

Att beskriva barnens lärande i pedagogisk omsorg

Den svenska förskolans verksamhet har utvärderats ett antal gånger sedan den fick en egen läroplan. Frågan om hur barnen ska ges förutsättningar att utvecklas och lära i förskolan har dryftats relativt länge av olika myndigheter och forskare. Avstånd har tagits från ett alltför formellt eller "skollikt" lärande.⁵⁰ Förskolans förstärkta pedagogiska uppdrag handlar mer om hur man på olika sätt måste ta vara på och stimulera men framförallt utmana barnens, ofta naturliga, nyfikenhet på omvärlden.⁵¹ Det finns relativt omfattande forskningslitteratur kring centrala begrepp som lärande, utveckling och omsorg. Inte sällan ställs begreppet omsorg i relation till, eller i motsats till, begreppet lärande. Begreppet omsorg ses i granskningen både som en aspekt av och en förutsättning för barns lärande.⁵² Så vad lär sig barnen som istället tar del av pedagogisk omsorg?

Ingen av de intervjuade föräldrarna har uttryckt någon oro kring att deras barn inte får lära sig saker. Det finns föräldrar, i några fall utbildade förskollärare och lärare, som beskriver att det viktigaste för dem är att barnen visats i en liten grupp och i en trygg och omhändertagande miljö, "inte att de följer förskoleplaner eller liknande". Någon förälder efterlyser dock utvecklingssamtal där man får veta mer om hur barnet fungerar i gruppen, "den vardagliga kontakten vid lämning och hämtning ger ofta inte så mycket tid till ett djupare samtal".

Flera dagbarnvårdare uttrycker att de inte alls är delaktiga i barnens övergång till förskoleklass, oftast är det föräldrarna som har kontakt med skolan. Flera dagbarnvårdare vittnar om att de ofta får höra att "deras barn" är bra på att lyssna in andra barn och vuxna, vänta på sin tur och att de är allmänt "gulliga och snälla" mot varandra. En dagbarnvårdare beskriver att hon skickar med barnens portfolio med föräldrarna men att hon inte vet om de visar den för skolan. "Skolan har aldrig frågat mig om barnen" säger hon.

En tydlig slutsats av granskningens resultat är att barnen är trygga i sin verksamhet och att de ges förutsättningar att lära på många olika vis (se rapportens kap 3). Deltagande inspektörer tycker sig dock se andra förutsättningar för lärande så som ett lugnare tempo, en mindre grupp, färre relationer för barnen att hantera, en större flexibilitet samt en mindre styrd verksamhet. Men å andra sidan en mer begränsad tillgång till pedagogiskt material, stimulerande lärmiljöer och pedagogisk kompetens liksom möten över sociala och kulturella gränser.

⁴⁸ Skolverket (2012a s 18) *Pedagogisk omsorg*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.

⁴⁹ Av 25 kap. 8, 10 § skollagen samt av de allmänna råden för pedagogisk omsorg framgår att huvudmannen har ett ansvar i att följa upp och utvärdera verksamheten.

⁵⁰ Skolverket (2004). *Förskola i brytningstid, nationell utvärdering av förskolan*- Stockholm: Fritzes, Rapport 239 samt Skolverket (2008), 10 år efter förskolereformen. Nationell utvärdering av förskolan. Stockholm: Fritzes. Rapport 318.

⁵¹ Se exempelvis *Förskola i utveckling- bakgrund till ändringar i förskolans läroplan*. Sverige: Utbildningsdepartementet (utgivare) cop 2010 Svenska 23 s.

⁵² För en mer utförlig beskrivning av hur begreppen lärande och omsorg kan förstås i relation till varandra, se exempelvis Gunilla Halldén (2011).

Referenser

- Asplund Carlsson, M., Pramling Samuelsson, I. och Kärrby, G (2001). Strukturella faktorer pedagogisk kvalitet i barnomsorg och skola: en kunskapsöversikt (Skolverkets monografiserie) Stockholm: Liber ur Williams, P. Sheridan, S. Pramling Samuelsson, I. (2016) Barngruppernas storlek i förskolan: konsekvenser för utveckling och kvalitet. Stockholm: Natur och kultur.
- Broberg, M., Hagström B., Broberg, A.(2012) Anknytning i förskolan: vikten av trygghet för lek och lärande. Stockholm: Natur och kultur.
- DS: Förskola i utveckling – bakgrund till ändringar i förskolans läroplan. Sverige: Utbildningsdepartementet (utgivare) cop 2010 Svenska 23 s.
- Halldén G. (2011) Omsorg vs lärande. Artikel ur Psykisk hälsa 2011, nr 3.
- Karlsson, M. (2002) Perspektiv på familjedaghem, Stockholm: Högskoleförlaget vid Lärarhögskolan i Stockholm.
- Karlsson, M. (2004) Kunskap om familjedaghem, Forskning i fokus, nr. 20, Stockholm: Myndigheten för skolutveckling/Fritzes.
- Nordin-Hultman, E. (2004) Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande. Stockholm: Liber. Läroplan för förskolan Lpfö 98, Reviderad 2010.
- Prop. 2008/09:115, Barnomsorgspong och allmän förskola även för treåringar.
- Prop. 2009/10:165, Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet.
- Skollagen (2010:800).
- Skolverket (2004). Förskola i brytningstid, nationell utvärdering av förskolan- Stockholm: Fritzes, Rapport 239.
- Skolverket (2008), 10 år efter förskolereformen. Nationell utvärdering av förskolan. Stockholm: Fritzes. Rapport 318.
- Skolverket (2012a) Pedagogisk omsorg, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2012b) Pedagogisk omsorg: En nationell kartläggning av verksamhetsformernas struktur och styrning i kommunerna, Rapport 370, Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2013). Flera språk i förskolan – teori och praktik. Stockholm: Fritzes
- Skolverket (2016) barngruppernas storlek i förskolan: En kartläggning av aktuell pedagogisk, utvecklingspsykologisk och socialpsykologisk forskning. Rapport 433, Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2016) Skolverkets allmänna råd med kommentarer för förskolan, Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2015) barn och personal i annan pedagogisk verksamhet hösten 2015, Stockholm: Skolverket, Enheten för utbildningsstatistik.
- Tallberg Broman, Ingegerd (red./ed.) Förskola tidig intervention, delrapport från SKOLFORSK-projektet |Vallberg Roth, Ann-Christine (2015) *Bedömning och dokumentation i förskola.* | Persson Sven (2015) *Pedagogiska relationer i förskolan* Vetenskapsrådet, ISBN 978-91-7307-278-6

Bilaga 1

Rättslig reglering

Verksamheten inom pedagogisk omsorg regleras via skollagen. Skolverket har också gett ut allmänna råd med kommentarer för pedagogisk omsorg, vilka är rekommendationer för hur huvudmän och personal kan eller bör handla för att uppfylla skollagens bestämmelser. Däremot gäller inte läroplanen för förskolan (Lpfö 98/10) eller läroplanen för grundskolan, förskoleklass och fritidshem (Lgr 11). Skälet är att pedagogisk omsorg inte är en egen skolform inom skolväsendet, vilket till exempel förskola, förskoleklass och grundskola är. Det innebär också att i pedagogisk omsorg bedrivs inte utbildning och undervisning.⁵³ Regeringen har i skollagens förarbeten förtydligat att när det gäller förskolans läroplan (Lpfö 98/10) ska denna dock vara vägledande, även om den inte är bindande.⁵⁴ Nedan sammanfattas den centrala regleringen i skollagen för pedagogisk omsorg. Skollagens bestämmelser kompletteras med författningskommentarer från förarbetena.

Beträffande krav på innehållet i verksamheten med barnen anges bland annat följande i skollagen och förarbetena:

- *Barns utveckling, lärande och behov:* Verksamheten ska stimulera barns utveckling och lärande, och utformas så att den förbereder barnen för fortsatt lärande.⁵⁵ Pedagogiken ska därmed utgå från att utveckling och lärande ständigt sker. Målet om att verksamhetens utformning ska förbereda barnen för fortsatt lärande är viktig, eftersom det tydliggör kopplingen till de övriga verksamheter som regleras i skollagen.⁵⁶ Verksamheten ska också utgå från en helhetssyn på barnet och barnets behov. Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska ges den omsorg som deras speciella behov kräver.⁵⁷ Vidare ska verksamheten utformas så att den främjar allsidiga kontakter och social gemenskap.⁵⁸ Detta ska avse både mellan barnen och mellan barn och vuxna.⁵⁹
- *Värdegrund (I):* Verksamheten ska utformas med respekt för barnets rättigheter.⁶⁰ Barnets bästa ska vara utgångspunkt, vilket innebär att barnets inställning ska så långt som möjligt klarläggas, barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor, och barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.⁶¹
- *Värdegrund (II):* Verksamheten ska vidare utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor. Den ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande värderingar som det svenska samhället vilar på. Var och en som verkar inom pedagogisk omsorg ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling.⁶²

⁵³ 1 kap. 1 § skollagen (2010:800); Skolverket 2012a, s. 8 och 14.

⁵⁴ Prop. 2009/10:165, s. 527.

⁵⁵ 25 kap. 2 § skollagen (2010:800).

⁵⁶ Prop. 2009/10:165, s. 527 och 533.

⁵⁷ 25 kap. 2 och 6 §§ skollagen (2010:800).

⁵⁸ 25 kap. 6 § skollagen (2010:800).

⁵⁹ Prop. 2009/10:165, s. 533.

⁶⁰ 25 kap. 6 § skollagen (2010:800) se även 6 kap. skollagen.

⁶¹ Prop. 2009/10:165, s. 533.

⁶² 25 kap. 6 § skollagen (2010:800).

Skollagen och förarbetena innehåller också bestämmelser kring bland annat lokaler, barngrupper, personalen och det lokala kvalitetsarbetet:

- *Lokaler:* Verksamheten ska bedrivas i ändamålsenliga lokaler.⁶³ Det innebär att dagbarnvårdare, andra vuxna och barn ska kunna vistas i en säker, god och hälsosam miljö. Lokalernas storlek och utformning, miljö och material ska vara beskaffade så att uppgiften att ge en god pedagogisk verksamhet understöds och kan genomföras.⁶⁴
- *Barngrupper:* Verksamheten ska bedrivas i grupper med en lämplig sammansättning.⁶⁵ Vad som är lämplig sammansättning preciseras inte, eftersom förutsättningarna kan variera från grupp till grupp och från tid till annan. Det är dock viktigt ur kvalitets- och säkerhetssynpunkt att dagbarnvårdare och annan personal kan ha överblick över barnen.⁶⁶
- *Personal:* För bedrivande av verksamheten ska det finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnets behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses.⁶⁷ Kompetensen hör ihop med erfarenhet, utbildning, möjligheter till kompetensutveckling och tillgång till pedagogisk handledning.⁶⁸
- *Uppföljning och utvärdering:* En kommunal och enskild huvudman ska systematiskt följa upp och utvärdera pedagogisk omsorg.⁶⁹ Syftet är att kunna se om verksamheten bedrivs i enlighet med de nationella och kommunala målen. Kvalitetsarbetet bör dokumenteras.⁷⁰

⁶³ 25 kap. 7 § skollagen (2010:800).

⁶⁴ Prop. 2009/10:165, s. 535.

⁶⁵ 25 kap. 7 § skollagen (2010:800).

⁶⁶ Prop. 2009/10:165, s. 534f.

⁶⁷ 25 kap. 7 § skollagen (2010:800).

⁶⁸ Prop. 2009/10:165, s. 535.

⁶⁹ 25 kap. 8 § första stycket och 10 § punkt 1 skollagen (2010:800).

⁷⁰ Prop. 2009/10:165, s. 535.

Bilaga 2

Metod och genomförande

Granskningsobjekten utgjordes av verksamheter i pedagogisk omsorg. Skolinspektionen besökte totalt 58 verksamheter inom ramen för granskningen. De utvalda verksamheterna fördelades slumpmässigt över 37 av landets kommuner. Av de besökta verksamheterna hade 36 kommunal huvudman och 22 enskild huvudman.

Två centrala avgränsningar i urvalet av verksamheter har gjorts:

- Verksamheter som bedriver pedagogisk omsorg främst på så kallad obekväm arbetstid (helger, kvällar, etc.) ingick *inte* i granskningen. Dessa verksamheter ingår enligt skollagen inte i verksamhetsformen pedagogisk omsorg, utan utgör en egen verksamhetsform som benämns omsorg under tid då förskola eller fritidshem inte erbjuds.⁷¹
- Granskningen har avgränsats till att enbart omfatta verksamheten för de yngsta barnen, det vill säga pedagogisk omsorg som alternativ till förskola. Här finns 92 procent av det totala antalet inskrivna barn.
- Bedömningarna i granskningen avsåg *inte* om barnen lärt sig vissa saker och utvecklat vissa sociala kontakter. Bedömningarna handlar om i vilken grad och på vilket sätt personalen utformar verksamheten, för att främja och stimulera barns lärande och sociala kontakter.

Projektledningen genomförde i augusti 2015 en pilotstudie där ändamålsenligheten hos projektets verktyg för datainsamling, liksom idéer kring beslutsmodell prövades. Granskningen genomfördes sedan i två steg:

Steg 1: Inledningsvis valdes 50 verksamheter i 36 kommuner ut för oanmält besök.⁷² I syfte att minimera risken för bortfall framtogs en förteckning över samtliga verksamheter som bedrev pedagogisk omsorg fram för respektive kommun. I de fall då dagbarnvårdaren och barngruppen inte fanns på angiven adress fick Skolinspektionens utredare besöka nästa adress i urvalet. Detta skedde i 36 fall, då dagbarnvården exempelvis var föräldraledig, sjuk eller hade semester. Bland de 50 verksamheter som till slut besöktes bedrevs 36 i kommunal regi och 14 i enskild regi. Dessa oanmälda verksamhetsbesök gjordes under två veckor i september 2015. Under cirka 2–3 timmar observerades verksamheten, en kartläggning av *vilka aktiviteter* och *vilket innehåll* (vad) samt *på vilket sätt* (hur) verksamheten utformades genomfördes utifrån ett skattningsverktyg som projektledningen utformat. Även en kort intervju med dagbarnvårdaren hölls under dessa 2–3 timmar. Intervjun syftade till att få information kring förutsättningarna för verksamheten, exempelvis barngruppens storlek och sammansättning, dagbarnvårdarens stöd från sin huvudman samt lokalernas utformning. I detta steg fattades inga beslut eftersom inga bedömningar gjordes av verksamheterna. Kartläggningen utgjorde däremot en grund för urvalet i steg 2.

Steg 2: I granskningens andra steg valdes 25 verksamheter ut vars kvalitet skulle bedömas. Urvalet gjordes (främst) strategiskt utifrån den riskbild som framträdde i kartläggningen i steg 1. Nio verksamheter valdes ut till steg 2 där urvalet *inte* baserades på den insamlade empirin, det vill säga observationer och intervjuer. Exempelvis valdes några verksamheter ut på grund av att inspektören inte släpptes in i steg 1. I andra fall på grund av att den fysiska miljön utanför lokalen bedömdes undermålig, därav totalsiffran 58 besökta verksamheter. I steg 2 genomfördes observationer under två halvdagar samt intervjuer med dagbarnvårdare, föräldrar och representanter för huvudmannen.

⁷¹ 25 kap. 1–5 §§ skollagen (2010:800).

⁷² I granskningens första steg valde Skolinspektionens enhet för analys och statistik ut de verksamheter som skulle kartläggas. Innan urvalet slutligt fastställdes säkerställdes att det fanns en viss variation bland de valda verksamheterna avseende var verksamheten bedrevs och i vilken regi.

Projektets design valdes av två skäl. Ett är att den gav möjlighet till en inledande kartläggning av hur den pedagogiska verksamheten ser ut och varierar mellan ett större antal verksamheter. Ett annat skäl är att designen möjliggjorde mer verksamhetsnära granskningar av de verksamheter som indikerar en riskbild när det gäller barnens utveckling och lärande.

Projektets externa referensgrupp har använts som dialogpartner under hela granskningsperioden. I den vetenskapliga referensgruppen har Malene Karlsson, Maria Folke Fichtelius samt Gunilla Halldén ingått. Magdalena Karlsson från Skolverket har haft rollen som sakkunnig.